

Egy és más

Érdekes, hogy amikor mindenféle anyagot összegyűjt az ember, hogy majd minél hitelesebben írhasson a saját városának fáiról, mennyi minden előkerül abból az adathalmazból, amellyel körülveszi magát. Szíve szerint fel is használná mindet, de hát a terjedelmi és a tartalmi korlátok ezt nem teszik lehetővé. Mégis, ha egy mód van rá, valami okból legalább egy részüket szeretné megmenteni. Mint például *Butykai Attila* néhány versének szép részleteit, amelyek egy 1986-os dunaújvárosi antológiában lelhetők fel. Az egyik négy soros így hangzik:

*„Szép fát ha megállok nézni
lomb sűrűjébe ájul a lelkem
sikkan a kéreg ujjam alatt
csábít a vágyam ága közé.”*

(B.A.: Vallomás.)

De a Szabó Csillának ajánlott, *Évszakok* című verse alábbi sorait is megjegyeztem:

*„Szél zaboláz egy tétova nyírfát
perdül ősz haja röppen a szélben...”*

.....
*Páncélba bújnak a járdák
Kesztyűket húznak a nyárfák...”*

És még mondja valaki, hogy az itteni fiatalság nem kötődik a fákhhoz! Ugye kár lett volna ezeket kihagyni?

Hát így vagyok én például a régies nyelvezetű szövegekkel, köztük *P. Lippai János* 1664-ben írt *Posoni Kert*-jének több részletével is. Mert az

archaikusnak tűnő szöveg nemcsak érdekes és szokatlan, de helyenként megható is. Például ez a rész a bevezetőből:

„... nem akarnám ennek az örök emlékezetre méltó kertnek, böcsülletes emlékezetét, csak szintén az feledékenségnek szelére bocsátanom: hanem, az én vékony tehetségemmel, és sovány Magyarsággal le-ábrázolnom: se pedig az földben el-temetett Nemes gyökereit mind virágoknak, s-mind veteményeknek annak gyomrában hadnom, hanem az Magyar nemzetnek tekintetire elő-hoznom a' világosságra.”

Amikor a fákról, virágokról, vagy a különféle kerti munkákról ír, akkor a lehető legpontosabb leírásra törekszik. Nem tudálékos, a „deák” szavakat következetesen magyarítja. A következő idézetben egyetlen latin szó, vagy kifejezés sincsen:

„Az virágzó Fákrul... Tellyes Cseresznye és Meggy. Ezeknek fejr a' virághjok, mint a' közönségeseknek, és úgy nőnek: csak hogy tellyesek. A' Meggynek, ha gyümölcse lészen, jobbrészére mind kettős. Ezek is óltással szaporoznak: szemre-is ha más fába óltatnak, öreg fa nevelkedik belőlök: azért nem félnek a' hidegtül.”

„Az virágzó Fák” ebben az esetben virágjukkal díszítők, vagyis díszfák. Ma is rengeteg nemesített rokonukat ültetik a kertekbe, parkokba, hogy az emberek gyönyörködhessenek tavaszi virágpompájukban.

A gyakorlati kertépítési tudnivalók között olvasható többek között, hogy miként kell sövényből kerítést készíteni, „... hogy azért a' lopóktul a 'kert meg-őriztessék...”

„Némellyek inkább eleven kerteléssel akarják meg-óltalmazni, azt pedig, vagy füz fával sűrűen ültetik bé, vagy külömb külömb féle tövises, és bokros, ágas-bogas fiatal fákat ültetnek a kert körül sűrűen, és ha meg-foganosznak, szüntelen való eleven sövény lészen belőlök.” A továbbiakban részletesen szól a sövénynek alkalmas növényekről, azok ültetéséről, vagy magvaik gyűjtéséről is. Eközben olyan alapos tájékoztatást ad, hogy aki még életében nem látott sövényt, az is meg tudná csinálni. És ami rendkívül fontos; mindezt ma is igen jól érthető, tiszta nyelvezettel.

Éppen ezért tűnik egy kicsit furcsának a több mint száz esztendővel később, 1775-ben *Csapó József* által írt *Magyar Kert* nyelvezete, hangvétele, de egész filozófiája is. A könyvnek *RÖVID BESZÉDEK AZ BÖTSÖS OLVASÓHOZ* című fejezete így kezdődik:

„A Bölcs Teremtő az ő véghetetlen Tökéletességeit az Emberekkel a' Teremtett Dolgokban-is néminémüképen meg-ismértetni kívánta, nem tsak azokban pedig, mellyekben Elevenség vagyon, hanem mellyek Elevenség nélkül valók-is; mint a' többi között minémük a' Fűvek és Virágok...”

Ha ezt a stílust és nyelvezetet összehasonlítom az egykori híres pozsonyi érseki kert kertészének jóval korábbi munkájával, akkor olyan érzésem támad, mintha amaz volna a későbbi, tehát a korszerűbb. Van ez így más írásokkal is, hiszen annak ellenére, hogy igen fontos és alapos munkák kerültek ki a keze alól, *Rapaics Raymund* XIX. századi nyelvezete is nyugodtan elmehetne XVIII. század elejinek.

Sokat forgattam a *Diószegi-Fazekas* szerzőpáros 1807-ben írott munkáját is, amelyből sokat merítettem e könyv megírásakor. Abban az időben az

akácot már egyre több helyen ültették hazánkban, de annyira ismert mégsem volt, hogy az ennél régebben Kínából vagy Koreából behozott, ma *Sophora japonica* latin névre hallgatató fát a „füvészek” az akáchoz akarták volna hasonlítani. A XIX. század elején ez a szép fa a *jáponi szófor* magyar nevet kapta. Ma egyszerűen japán akácnak hívjuk, bár ennek a növénynek sincsen semmi köze az akáciákhoz, noha a levele emlékeztet azoknak a leveleire is (no meg a fehér akácéra is). Arról már nem is beszélek, hogy a kékakácot (*Wistaria*) is egyre többen nevezik japánakácnak, hiszen az is onnan származik..

Mindenesetre a két tagból álló, egyértelmű latin elnevezések mellett a néha talán furcsa hangzású magyarítások mégiscsak igen jelentős eredménynek számítanak. Gondoljuk el, hogy milyen áttekinthetetlen lehetett a növények világa akkor, amikor a közönséges *kökörcsint* latinul így hívták: *Anemone Italica, praecox, flore coeruleo, simplici panotta dicta, flore duplici miniato, phoeniceo colore, miniato flore simplici*. (1651. Heindel Ferdinánd pozsonyi kertjének növényjegyzékéből.) Magyarul ez a szép virág a kökörcsinen kívül a *kikircs, kükörics*, no meg még a *tikdöglesztő* nevet is viselte. A *kökörcsinfa* névvel meg éppenséggel a *fehér akác* büszkélkedett.

Hát ennyit a növénynevekről. Időközben az emberek nevei körül is lassanként teret nyert a kettős elnevezés gyakorlata, így ma már általában mindenkinek van egy családi (vezeték) neve, meg egy személy (utó, keresz) neve. Egy 1696. évi országos összeírásban *Pentöle* községben „Daróczy István úr ráczai”, vagyis a jobbágyok felsorolása így kezdődik: *Stanok* bíró, *Janko, Petre* özvegye, *Milinko, Mihalo, Bujin*, ... stb. Ám nem sokkal később a Linné kettős elnevezéseit is inspiráló osztrák császári intézkedéseknek köszönhetően mindenkinek két részből álló neve lett. Csakhogy Magyarországon ez igen furcsa következményekkel járt. Mert amíg a növények és állatok elnevezése körül – Diószegiék szóhasználatával – „rend van”, az emberek világában, pontosabban a feleségek nevei körül nálunk teljes a káosz. A császári rendeleteknek szigorúan érvényt szerző osztrák hivatalnokok nyilván azt hitték, hogy a magyar Kovács Istvánné keresztnéve *Istvánné*, ezért ez a *jelző* a mai napig *utónévként* szerepel a magyar jogban és gyakorlatban. De ha egy asszony

manapság úgy mutatkozik be, hogy ő *Nagy Jánosné*, akkor tulajdonképpen nem mutatkozik be. Mert az általa közölt adatokból soha nem fogom kitalálni, hogy valójában *Kiss Piroska* a neve. Azt viszont ily módon pontosan a tudtomra adja, hogy a férjét Nagy Jánosnak hívják. A furcsa csupán az, hogy asszonyaink a hajdani tévedést státusszimbólummá bolondították, és esetleges válásuk után is ragaszkodnak volt férjük eltorzított „nevéhez”. Pedig ez ugyanolyan dolog, mint ha például a szabad mezőn egyedül álló fiatal kocsányos tölgyet, miután átültették az erdőbe egy magasabb vörös tölgy alá, ezentúl úgy hívnánk, hogy a vörös tölgy alatti fa. Mert ugyebár ez sem volna név, csak a két fa térbeli viszonyát fejezné ki. Méghozzá úgy, hogy csupán az egyiknek a neve lenne ismeretes.

Apropó átültetés! Eddig még nem kerítettünk sort többek között arra sem, hogy idősebb fák átültetéséről szóljunk. Pedig volt erre több példa Dunaújvárosban is. Amikor jómagam a hatvanas évek elején a városi tanácshoz kerültem, *Tapolczai Jenő* utasítására idős fákat kellett a parkokba ültetni. Moszkvában járva ő azt látta, hogy ott az új lakótelepekre idős, gyökeres fenyőket hoztak a környékbeli erdőkből, így az új lakókat már meglelt fák fogadták, nem pedig egy-két éves „csenevész” kis növények.

A Városgazdálkodási Vállalat igazgatója, *Dianovics Sándor* megkapta az ukázt, de hát a mi vidékünkön nincsenek hatalmas fenyőerdők. Abban az időben a faiskolák még nem foglalkoztak túlkoros fák nevelésével, mint manapság. A környékbeli falvak családi házainak előkertjébe, az ablakok elé viszont már több évtizede nagy divat volt az errefelé is szép nagyra megnövő lucfenyőket ültetni. Ezek a fák a legtöbb esetben komolyan zavarták a házban lakókat (minden világosságot elfogtak), de ezt akkor a világért sem ismerték volna be, mint ahogyan ma sem. Annak viszont többen kimondottan örültek, hogy ezek a

„megketyent” városiak jó pénzért hajlandóak voltak az idősebb fenyőfákat a tulajdonosoktól megvásárolni, körülásni, és hatalmas, átfagyasztott földlabdával együtt daruval kiemelni, majd elszállítani. A szokatlanul nagy földlabdás kiemelésekhez hirtelenjében megfelelő fémsablonokat is kitaláltak, és azokat a vállalat műhelyeiben le is

gyártották. Úgy ment minden, mint a karikacsapás, és a többségükben *Baracsról* meg *Kisapostagról* ideszállított koros fákat szerte a városban elültették. A legelső, legszebb fa a *Rendelőintézet* elé került. Ám a gondos ültetés és ápolás ellenére néhány év múlva az összes ilyen fa elpusztult.

Ha már ültetünk, akkor ültessünk át a saját, meglévő erdeinkből is lombos fákat! A kiserdő 1951-52-ben telepített csemetái már több mint 10 évesek voltak, és akadtak köztük igen szép, „szemrevaló” példányok is. A zárt, erdei környezetből kiszakított fáknak szabad állásban, fasori fa formájában kellett volna helyt állniuk. Ma is élnek közülük a Kossuth Lajos utca páros oldalán, a lakóházak mellett elültetett kislevelű hársak, de látva őket nehéz elhinni, hogy ezek a fák tulajdonképpen egyidősek a várossal. A tapasztalat azt mutatja, hogy az átültetett fa általában visszamarad a fejlődésben, és az ugyanakkor elültetett facsemete nem is sok idő múlva utoléri, majd le is hagyja azt.

Úgy látszik azonban, hogy ez a körülmény senkit nem érdekel, ha valamilyen elhamarkodott döntést kell úgy helyrehozni, hogy lehetőleg ne derüljön ki az elhamarkodottság. Az idősebbek emlékeznek még rá, hogy a hatvanas évek végére a Kertváros és a vasútállomás közti területet egyszer már beerdősítették. A fácskák - kocsányos tölgy és fekete fenyő vegyesen – gyönyörűen fejlődtek, és akkor valaki kitalálta, hogy milyen jó lenne ide egy szociális otthont is építeni. Addig-addig gondolkodtak, mérlegeltek, míg a szociális otthon helyett a Béke-városrész déli végét, vagyis a mai Lajos király körút környékét tervezték bele ebbe az erdőbe.

Mit lehet ilyenkor tenni? Természetesen át kell telepíteni a fákat a városi parkokba, és máris el lehet felejteni az egészet. Csakhogy mindezt nem olyan könnyű elfelejteni! Én legalábbis úgy vagyok ezzel a dologgal is, mint Móricka, akinek mindenről ugyanaz jut az eszébe. Ahányszor csak végigmegyek a Dózsa

György úti járdának azon a szakaszán, ahol a fizető parkolókat kialakították, és rápillantok a torz formájú tölgyfákra a járda és a parkolók között, akkor mindig az a tanácsi vezető jut az eszembe, akinek az utasítására ide kellett ültetnünk egy hétvégi napon ezeket a fákat. Az Építők útja végén, a hőközpontnál is látni ilyen „derékfájós” fákat, természetesen azok is ugyanennek az átültetési akciónak a termékei. Néha elsétálok a Hengerész utca felé, ahol még megismerhetők annak az erdőnek a maradványai is, amelyet ily módon likvidáltunk.

Hogy az emlékezet mennyire megtévesztheti az embert, arra jó példa a fentebb már említett Dianovics Sándor visszaemlékezése, amit nemrégiben láttam és hallottam a helyi TV

műsorában. Noha együtt voltunk szereplői a Tapolczai Jenő által szorgalmazott, vagy inkább erőltetett átültetéseknek (ő a kivitelező szakvállalat igazgatójaként, én pedig a megrendelő, egyben felettes szerv képviselőjeként), mégis homlokegyenest ellenkező módon emlékezünk az akkor történetekre. Az idős fák átültetési „kampányát” felidézve ő például többek között azt mondta, hogy ilyen átültetett fákból áll a Vasmű úti platánsor is. Jómagam – Dianovics Sándor barátommal szemben - felelősséggel állíthatom, hogy ezek a platánok abban az időben már régen a helyükön voltak, tehát nem idős példányokként kerültek oda. Ez az eset is jól példázza, hogy mindannyiunk emlékezetére szükség van ahhoz, hogy a le nem jegyzett (vagy rosszul lejegyzett) eseményeket a valóságnak megfelelően rögzítsük.

Most pedig ugorjunk egy másik témára. Nem mondanám, hogy kevés szó esett eddig a rekettyékről, de talán egy kicsit egyoldalúra sikeredett a róluk szóló elmélkedés. Azt például nem hangsúlyoztuk ki eléggé, hogy mint dísznövények, bizony előfordulhatnak olyan vidékeken is, ahol eddig nem találkozhattunk velük. Hiszen nemesített változataikat sárga virágaik miatt ma már széles körben ültetik. *John Brookes* angol szerzőnél még arra is találunk példát, hogy a rekettye és a mogyoró egymás szomszédságában, egymást kiegészítve is alkalmazható kertépítészeti megoldás lehet. Az író *Kerttervezés* című könyvének *Egyszerű kis városi kert* fejezetében ez olvasható:

„...A medence végére alacsony növésű rekettye (*Genista*) került. A tatárszalag helyettesíthető csavart ágú mogyoróval (*Corylus avellana* 'Contorta') és örökzöld tűztövissel.”

Úgy éreztem, hogy ennyi kiegészítéssel tartoztunk ennek a többnyire heverő szárú, sárga virágú növénynek.

Vannak aztán olyan dolgok is, amelyek más okból nem kerültek eddig szóba. Ilyen példának okáért a gesztenye, amit ugyancsak nem sikerült úgy körüljárni, ahogyan illett volna, bár ez is, az is írt vele kapcsolatban valamit. Többek között én is megemlékeztem róla *Zöld értékeink* című írásomban. Vagy inkább róluk? Nézzünk egy részletet:

„Érdekes, hogy a gesztenye szavunk rövid idő alatt milyen jelentésváltozáson ment át. Az ehető gyümölcsű gesztenyét már legalább a honfoglalás óta ismerjük, a díszfának ültetett, és az előbbivel semmiféle rokonságban nem lévő de hasonló termésű 'vad' gesztenye csak a XVI. században került az országba. Ezt akkoriban bokrétafának, később gesztenye bokrétafának vagy lógesztenyének hívták. Az eredeti gesztenyéből (*Castanea sativa*) mára szelídgesztenye lett, a bokrétafa pedig vadgesztenye néven (*Aesculus hippocastanum*) ma már jóval ismertebb és gyakoribb, mint a másik”

A gesztenye és a bokrétafa termésének hasonlóságáról *J. Komlódi Magdának* is volt mondani valója. *Növényi csodák* című könyvében többek között ezt írja:

„Gyakran megtévesztő, amikor a növényeket valamiféle hasonlóság, vagy használhatóság

alapján nevezik el. Jó példa erre a vadgesztenye, ami nem a szelídgesztenye vad vagy elvadult rokona, ahogyan magyar neve után gondolnánk... Az elnevezés minden bizonnyal onnan ered, hogy a két különböző növényfaj 'gesztenyéje' külsőleg igen hasonló, de míg a szelídgesztenye finom édes, addig a vadgesztenye fanyar, keserű, ehetetlen, azaz 'vad'. Csakhogy e 'gesztenyék' hasonlósága a természet gyakori tréfája, amikor két különböző eredetű növényi szerv néha igen hasonlóvá fejlődik. A *Castanea* barna gesztenyéje ugyanis termés, és a szűrős burok, amiben fejlődik, fellevelekből alakult. Az *Aesculus* fényes barna gesztenyéje nem más, mint a mag, s ennek szűrős burka a termés fala. Ha a virágukat, leveles hajtásaikat is megvizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy még távoli rokonság sem jöhet szóba, annyira eltérőek."

De másutt is akadnak a gesztenyére utaló szövegrészek, és többnyire mindkét fát összevissza nevezgetik a szerzők. A vadgesztenyét a németek a saját nyelvükön ma is hivatalosan lógesztenyének (Rosskastanie), de gyakran csak *Castanea*-nak, azaz gesztenyének mondják. Ezek mellett vadgesztenyefa néven (Wilder Kastanienbaum) is előfordul. A korábban már említett Heindel pozsonyi ügyvéd kertjének növényjegyzékében a vadgesztenye latinul is lógesztenyeként (*Castanea equina*) szerepel. Nem csoda hát, ha Táncsics Mihály, a német *Georg Raff* Természethistóriájának fordítója, nehezen igazodott el ebben a nem egészen logikus rendszerben. Ezért aztán a *Gesztényefa* címszónál mindkét növényt megemlíti, de valami elképesztő nagyvonalúsággal. A vadgesztenyét ilyenformán:

„Gyümölcse gömbölyű tövises tokba van zárva, s úgy a' mint van, sem embereknek, sem barmoknak eledelükre nem jó, de ha megaprítják, 's vízzel megáztatják, a' tehéneknek, ökröknek, juhoknak és baromfinak meglehetősen táplálékot szolgáltat... Egyébiránt a' vadgesztenyefa virágával és gyümölcsével inkább czifraságra, mint haszonra való.”

Most sem állhatom meg, hogy bele ne beszéljek jeles írónk mondandójába, hiszen el kell mesélnem egy rövidke történetet. Annak a háromszög alakú területnek, amelyen ma a még mindig épülő, új katolikus templom áll, a város tervezői annak idején többféle rendeltetést, beépítési módot is kitaláltak. Még autóbusz pályaudvar céljára is alkalmasnak vélték. Később úgy gondolták, hogy legjobb, ha zöldterület marad, de egyelőre – egy közmű beruházás kapcsán - csak rendezni kell a terepet, majd befűvesíteni, illetve a füves területen át egy gyalogutat építeni.

Annak ellenére, hogy akkor itt semmiféle faültetést nem terveztek, *Szabó István* kollégám, az említett beruházás „gazdája” elhatározta, hogy a lehetőséggel élve kiegészíti a füvesítést egy-két fa elültetésével is. Konkrétabban egy-egy rövidke fasor létesítésére gondolt a területet határoló két összefutó út mentén. A maga részéről igen kedvelte

a „czifraságra való” *vadgesztenyét*, ezért kikötötte, hogy a Szórád Márton út felé eső fasor ebből legyen. Miután ebbe a kis magán-összeesküvésbe engem is bevont, a másik oldalra az én kívánságomnak megfelelően *hársfák* kerültek.

Abban az időben – a hetvenes évek végén – még senki sem gondolhatta, hogy itt egyszer majd egy

hatalmas, kéttornyú templom épül. Én sem olvastam még akkor a föntebb már említett *Raff* könyvét, amelyben a hársfa ismertetését így kezdi: „Sétahelyekre való, ’s az országutak’ mellékeit és szentegyházak’ környékeit szokás vele beültetni.” Az említett terület viszontagságos sorsának, az építkezések szervezetlenségének köszönhetően a két hajdani fasor mára már csak torzó, alig maradt meg néhány egészséges egyede. Különösen a vadgesztenyék jártak rosszul.

És most lássuk a Tánacsicséktől vett idézet végét, akik - finoman szólva - összevissza beszéltek az Aesculus-ról, erről a szép, hazánkban már régóta ültetett díszfáról. Ugyanis nem járt jobban az egészen más fajhoz tartozó, ehető „névrokona” sem:

„A’ szelíd gesztenye igen hasonlít a’ vadhoz. Virágai hosszú szárazakon függnek, mellyeken 4 vagy 8, sőt néha több tövises gubó is van együtt...”

No de nem származik abból semmi baj, ha valamivel kapcsolatosan hiányos a tájékozottságunk. Az viszont már nem egészen szerencsés dolog, ha komoly szaktekintélyek rosszul tájékoztatnak bennünket valamilyen alapvető kérdésben. Mint például a kiváló tudós, *Plinius*, amikor ezt írja:

„Az összes makktermő tölgyeken egymással váltakozva az egyik évben makk, a másikban pedig gubacsalma terem. Ez akkor kezd el nőni, amikor a nap a gemini havából kifelé tart, és teljes nagyságát egyetlen éjszaka alatt éri el.”

Ezek szerint a természetet olyan kiválóan ismerő ókori tudós – akárcsak többi kortársa – komolyan azt hitte, hogy a tölgyfán található gubacsok, ezek a gubacslegy szúrása nyomán, a leveleken fejlődő daganatok, a fa termései. De lám, még takaros mesét is költöttek hozzá, amiben aztán maguk is hinni kezdtek. A tanítványok és az utókor meg Pliniusnak hitt mindaddig, amíg valaki, egy „hitetlen tamás” ki nem derítette az igazságot. Biztos vagyok benne, hogy őneki viszont sokáig nem hittek. Ahogyan például *Semmelweis Ignác*nak sem akarták hosszú ideig elhinni, hogy tulajdonképpen csak kezet kellene mosni, és máris megmenekülnének a magyar anyák!

De ne kárhoztassunk senkit az esetleges tévedéseikért. Tavaly egy kedves ismerősöm megkérdezte tőlem, hogy milyen mogyoró az, ami a Dózsa György úti fákról potyog a járdára. Amikor mondtam neki, hogy az bizony tölgyemakk, akkor egy pillanatig hitetlenül nézett, aztán azt mondta: hát akkor tévedtem! Aztán eltelt egy év és ismét ősz lett. Egy másik ismerősömmel hazafelé tartunk a Dózsa György úton. A tojánház előtt a járda tele van a korábban már emlegetett kocsányos tölgyekről lehullott makkokkal. Öreg barátom - aki az ötvenes évek óta Dunaújvárosban él – felkiált:

- Nini, mogyoró!
- Nem mogyoró, tölgymakk.
- Jó, jó, én nem értek annyira hozzá, de az én lakásom környékén is sokan szedik, szinte kilószámra gyűjtik.
- Az nem tölgymakk, hanem törökmogyoró. Finom, ehető gyümölcs, a tölgymakkot viszont jobbra csak a disznók szeretik.

Csaknem elénekeltém neki az ismert dalt, amely szerint „minden ágon egy mérő makk a Bakonyba-hara-hara-haha”, de aztán inkább a kezébe nyomtam a járdáról felszedett tölgymakkot, és a lelkére kötöttem, hogy legközelebb a templomból kijövet szedjen le néhány szem mogyorót a közelben álló fákról, és hasonlítsa össze a kétféle termést.

Ha már itt tartunk, akkor szólhatunk néhány szót a makkról és gubacsról úgy is, mint erdei melléktermékről. Hiszen eddig még nem beszéltünk a fáknak, erdőknek azokról a hasznairól, amelyeket a városi fáknál ma már nem szokás ugyan figyelembe venni, de erdeinkben nem is olyan régen még nagyon fontosak voltak. Ha az erdő úgynevezett elsődleges rendeltetését – ami a régi világban leginkább a faanyag termelése volt – alaposan kihasználták is, mellette még bőven akadtak olyan dolgok, amikkel az szolgálni tudott az embernek. Az ilyesmit erdei melléktermékeknek nevezték, és vagy gyűjtötték őket (gomba, gyógynövények, erdei gyümölcsök), vagy célirányosan kihasználták (vadászat, erdei legeltetés, makkoltatás, gyantagyűjtés).

Eleinte az erdő mindenkié volt, bárki gyűjtögethetett benne, aki rászorult. Miután ez is tulajdonná vált, a mellékhasználatokat is kizárólag a tulajdonos akarta szedni. Ezért aztán másokat igyekezett ettől eltiltani, ahogyan éppen tudott. Másutt már beszéltünk róla, hogy Angliában egy időben a helyszínen megvakították a tetten ért orvvadászokat. Ha nem is ilyen kegyetlenül, de általában mindenütt büntették a tiltott erdei mellékhasználatokat. Az elmondottaktól függetlenül az erdők többféle javainak gyűjtését jobbra legálisan és rendszeresen végezték. Erdőmérnöki diplomamunkám témájaként annakidején az erdei melléktermékeket választottam, most ebből idézek néhány sort.

„Az erdei melléktermékek hasznosítása az őseink gyűjtögetésével és vadászatával kezdődött. Az emberi társadalom fejlődésével párhuzamosan mind szélesebb méreteket öltött az erdei mellékhasználat. Bár a későbbi korok embere már nem volt annyira az erdőhöz kötve, mint primitívebb őse – hiszen már földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott – mégis szívesen élt az erdő nyújtotta javakkal, mivel azok megtermeléséről maga a természet gondoskodott, s neki csupán fel kellett használnia azokat.

A korai mellékhasználatok három legáltalánosabb módja az erdei gyümölcsök és bogyók gyűjtése, a makkoltatás és az erdei legeltetés volt. A makkoltatás kettős haszonnal járt. Egyrészt olcsó disznóhízlalási lehetőséget biztosított, másrészt a behajtott konda a férges makk felszedésével és a talaj feltúrásával elősegítette az erdő természetes felújítását...

Egészen más eredménye volt az erdei legeltetésnek. Túlzott fokú legeltetéssel vette kezdetét az a folyamat, amely hazánkban is az erdők jelentős részének elkopárosodásához vezetett.”

Sokat lehetne beszélni az utóbbi évtizedekben, sőt talán manapság is itt-ott folytatott melléktermék-gyűjtésről és hasznosításról. De azt ígértük, hogy a makkról és a gubacsról külön szólunk. A makkoltatás szóba is került, mint egy hajdani mellékhasználati tevékenység, de ma már híre-hamva sincsen. Ám

valamikor komoly haszonnak számított a jó makktermés. A közismert dal is azt mondja, hogy „rikongat a kanász örömébe”, ha sok makk van a Bakony erdeiben, hiszen bizonyos időszakokban ez volt a disznók kizárólagos eledele. Ma már nem vált ki különösebb reakciót a jó makktermés, legfeljebb az a szűk szakmai kör örül egy kicsit jobban – persze azért talán nem rikongat az sem örömében - amely tölgycesemete termesztéssel foglalkozik. Ezzel szemben a gubacs még mindig kelendő árucikk.

Említettük, hogy *a gubacs egy kórós daganat* bizonyos növények szövetein, leginkább a leveleken. A tölgyfélék, különösen a csertölgy és a kocsánytalan tölgy levelein bizonyos gubacsdarazsak szaporodási szokásai miatt különféle, golyó alakú kemény daganatok képződnek. Van sima felületű és kis, tüskeszerű dudorokkal borított gubacs is. Ez utóbbiakkal gyerekkorunkban kitűnően eljátszottunk, a nagyobbakból még pipát is faragtunk. A tölgyek szöveteiben egy fontos cserzőanyag, a *tannin* található, de ebből is a legtöbb ennek a két fajtának a gubacsában. A nagyobb, tüskés golyókban még több, ezeket *zsíros gubacs*nak nevezik. Az elmúlt években az erre szakosodott cégek még gyűjtették a zsíros gubacsot, de a mai helyzetet nem ismerem. Régebben lehettek olyan időszakok, amikor tiltották az erdők tulajdonosai ezt a tevékenységet, mert *Táncsics Mihály*, serdülő korára emlékezve, ezt írja *Életpályám* című könyvében:

„Ősszel a hántai és a nyagybéri erdőn gubacsot (zsíros gubának nevezik ott) szedtem, de ez nem derék kereset volt, mert néha egész nap sem telt meg a zsák, s a zsidó is igen keveset adott érte, azon fölül még félni is kellett, mert akit a kerülő vagy erdőcsósz megkaphatott, keményen büntették.”

Ha már szóba kerültek a tölgyek, itt mondom el, hogy korábban nem hallottam a tölgyről, mint gyógynövényről. Azt jól tudjuk, hogy az erdei melléktermékek között régtől fogva jelentős helyet foglaltak el azok a növények, növényi részek, amelyek valamilyen „nyavalya” gyógyítására szolgáltak. Nemrég *Oláh Andor*: „Új hold, új király!” című könyvében figyeltem fel arra, hogy Békés és Szatmár megyékben a népi gyógyászatban használták a fekete bodzát, a közönséges fagyalt, a hólyagfát és a *kocsányos tölgyet* is. Ez utóbbinak is a *makkját*. Az újra divatba jövő természetgyógyászat most sorra fedezi fel ismét az elfelejtett gyógyító szereket, és néha sikerrel is alkalmazza egyiket-másikat. Ám én némi fenntartással fogadom ezt a nagy lelkesedést, mert eleink néha egészen képtelen dolgokat állítottak egy-egy „gyógynövényről”. Nem is olyan nagyon régi keletű (1775-ös) *Csapó József* - „Orvos Doktor és Szabad Királyi Nemes Debretzen Várossában Physikus”, tehát tekintélyes tudós – *Magyar Kert* című könyve, amelyben a dohányról többek között ez olvasható:

„BELSŐ HASZON VÉGET, nem tanátsos meg-enni a’ Dohányt, se zölden, annyival inkább szárazan, mivel halálos vérhast támaszt. A’ mi pedig a’ Dohány füstöt és porát illeti, ha az idő és hely szűk nem volna, sokat kellenék itt azoknak írnom, kik azokkal élnek, de ezt másszorra hagyom. Mivel pedig sokaknak ártalmokra, némellyeknek pedig hasznokra volt, innét a’ Tudósok közül – is némellyek az ő könyveikben a’ Dohányt dítserik, mások gyalázzák. Én úgy tartom semmi se rossz, a’ mi az emberen kívül vagon, tsak okossan éljen a’ teremtett dolgokkal: Hasznos a Dohány füst Phlegmaticus embernek; ki tele nedvességgel és turhával; ártalmas száraz embernek, és piros ábrázatú embereknek. Hasznosabb regvel éhomra, ártalmas pedig közel étel előtt és hamar utána dohányozni, mivel az eledelnek jó meg-emésztésére szükséges Lympha spirituosa a’ nyállal együtt ki-vettetik.”

Kíváncsi lennék, hogy mit szólna ehhez egy mai természetgyógyász, de azt hiszem, hogy nem mindenben értene egyet Csapó doktorral. Egyébként nem tudom, hogy az ifjabb olvasó értette-e, hogy hogyan „vettetik ki” az emésztéshez szükséges „Lympha spirituosa a’ nyállal együtt”? Hát úgy, hogy abban az időben a dohányzás (a szivarozás és tubákolás mellett) leginkább pipázást, vagy bagózást jelentett. Ez utóbbi két művelet közben szép hegyeseket lehetett – mert kellett – köpni. Az emésztéshez meg, ugyebár, elegendő mennyiségű nyál kell, amit a köpködéssel csak eltékozolunk.

Persze most sokan azt gondolhatják, hogy ezeknek a dolgoknak nem sok közük van a dunaújvárosi fákhoz meg bokrokhoz. De valami azért mégis csak van, különösen az erdei melléktermékekkel kapcsolatban elmondottaknak. Mert az erdőkben mindig gyűjtötték az erdei gyümölcsöket, a herbának való növényi részeket és egyebeket, de az viszonylag új jelenség, hogy ez a szokás Dunaújváros városi parkjaiban is kezd meghonosodni. Már régebben is láttam – láthatóan nem idevaló – embereket, amint méretes póznákkal csépeltek a két Vasmű út közötti parksávban a hársfák koronáját, hogy hársfavirágot gyűjtsenek. Újabban nagyban gyűjtik a parkjainkban szép számmal élő, gyönyörű virágú, és igen jó ízű gyümölcsöt termő díszalma- és díszszilva-félék érett terméseit is. Ez nem lenne baj, de a parkokból már növényi szaporító- és díszítő anyagokat is lopnak, a város pedig ez ellen nem tud semmit sem tenni. Így aztán egy sajátos, újmódi „mellékhasználat” büszkélkedhetünk. Amíg egyesek települési zöldfelületeink növényzetének életben tartásán fáradoznak, mások büntetlenül tönkreteszik azt.

Maradt még a tarsolyunkban fontos elmondani való *Illyés Gyulától* is, aki a mezőföldi szülőfalujával kapcsolatban *iharosról* (juharos) beszél, másutt pedig jól érzékelteti bizonyos fákkal kapcsolatosan kialakult „csodaváró” hangulatot. Egyik hosszabb költeményében például így ír:

*„Talán az egy dió kivételével
Európában nincs gyümölcsfa őshonos.
Behozatal mind, fejlesztés: megszervezés...
Daloljam végig, vagy mozdul már benned is?*

*A hajdani lápok helyén, a rendbetett
Telepek egyenesre húzott
Útjainak kétoldalán, ahogy itt most a szeder,
Ottaz olajbogyó meg a narancs
- eljő, ha jól elődaloljuk, az idő –”*

Hogy milyen is volt a *magyar narancs*, azt már eléggé szemléletesen megmutatta nekünk *Bacsó Péter* az emlékezetes *Tanú* című filmben. Illyés példája pedig azt mutatja meg, hogy milyen vakvágányra juthat még egy akármekkora költőóriás is, ha felületesen tájékozódik. Mert ha jól is hangzik, hogy a dión kívül nincs más őshonos gyümölcsfa Európában, ez akkor sem igaz. A „rendbe tett” világ víziója helyett pedig ma már a természeteshez közelebb álló, vagy más szóval természetbarát jövő lebeg a szemünk előtt. Jobb szó híján *környezetvédelemnek* nevezzük mindazokat a fáradozásokat is, amelyek a fás növényzetnek az emberi településeken való célirányos alkalmazásával kapcsolatosak.

Korábban alaposan körbejártuk a városok növényzetének a szálló por megkötésében játszott szerepét, de nem tértünk ki a közúti gépjárművek légszennyezésének kérdéseire. Pedig valamennyiünknek tudnunk kell, hogy kis országunk minden egyes pontját – függetlenül attól, hogy van-e a levegőt szennyező ipari létesítmény a közelben – folyamatosan és egyre növekvő mértékben éri a közlekedés rovására írható szennyezés. A növényzet szerepe ennek a káros hatásnak a mérséklésében talán még nyilvánvalóbb lesz, ha itt is közreadjuk Radónak *A temető csendje* című könyvéből származó, erre vonatkozó adatait:

„1985-ben a közlekedési járművek 3,2 millió tonna olaj és az abból készült benzin elfogyasztása közben kibocsátottak:

982	ezer tonna szénmonoxidot	(CO)
129	ezer tonna elégetlen szénhidrogént	(CH)
116	ezer tonna nitrogén-oxidot	(NO)
35,8	ezer tonna szilárd szennyeződést (korom, pernye stb.)	
0,51	ezer tonna ólmot	(Pb)

Összesen: 1263,31 ezer tonna

Így 1985-ben minden magyar állampolgárra 119 kg jutott a szennyeződésekben. Természetesen a vidéken lakókra kevesebb, a városok lakóira több szennyeződés jut. Budapesten és más vidéki városokban az egy főre jutó szennyező anyag meghaladja a 200 kg-ot.”

Ha meggondoljuk, hogy a vizsgált időszak óta igencsak jócskán megnövekedett az útjainkon közlekedő, a levegőt továbbra is különféle káros égéstermékekkel szennyező gépjárművek mennyisége, akkor talán nagyobb megértést fogunk tanúsítani azoknak az embereknek a munkájával kapcsolatban, akik az élő fákkal dolgoznak.

Végezetül pedig minden kommentár nélkül idézek néhány mondatot egy, *Debrecen* városában *1669. február 7.*-én felvett jegyzőkönyvből. Az idézetet néhányan Radó Dezső révén ismerhettük meg, aki *Penyigei Dénes: Debrecen erdőgazdálkodása című* (1980) munkájában találta.

„Tudomására jutott a Magisztrátusnak, hogy Vajda Mihály és Péresi János erdőőrök az erdőt pusztították. Erre elfogták nevezetteket és a törvény elé állították. Már csak elrettentésül is szigorú büntetést mértek rájuk, hogy a város ügyeiben sáfárkodókat a tisztességes út taposására figyelmeztessék...”

Világosságra jött, hogy a hitek és köteleességek ellen cselekedtek, reájok bízott város Erdeinek nem őrzői, hanem rontói, praedálói, tékozlói, s maguk hasznára fordítói voltak. Azért, minthogy megfizethetetlen is az a kár, minden jószáguktól megfosztatnak, szalma koszorúval, minthogy hamis hitben is találtattak, megkoszorúzassanak, nyakokba kötél vettessen, annak utána keményen megveressenek, hóhér által az Városból kiűztesse, soha is a Város szolgálatjára be ne fogadtassanak.”

A végére két olyan család maradt, amelynek képviselői nem igazán jellemzik városunk faállományát, de való igaz, hogy fává nőtt egyedeik felbukkannak valamelyik parkban. Ráadásul szépek is!

19 Magyalfélék

(Aquifoliaceae)

A mérsékelt és trópusi éghajlati övben fordulnak elő nagyobb számban. Mintegy 400 faj tartozik a családba. Örökzöld és lombhullató fák, illetve cserjék lehetnek. Egyszerű leveleik általában szórt állásban helyezkednek el. Egyivarú virágaik aprók, fehérek, vagy rózsaszínűek lehetnek. Kétlaki növények. A termős példányok sárga, piros, vagy fekete csonthéjas termést érlelnek.

Közönséges magyal *Ilex aquifolium* (Linné)

Jellemzése: Változatos megjelenésű, közepes méretű koronát nevelő, örökzöld lomboszatú fa. Levelei egy növényen belül is változatosak. Az idős növények levelei épszerűek, elliptikusak lehetnek, míg a fiatal növények levelei erősen tüskés szélűek. A levelek vége kihegyezett, szúrós, fénylő sötétzöld. Levéllemeze vastag, pattanva törik. A virágok kora tavasszal a levelek tövében apró csomókban fehérlepek, illatosak. Csonthéjas termései ősszel élénkpirosra színeződnek és a vesszőkön a levelek hónaljában ülnek. Kérge halványszürke, idős korban is sima felületű marad. Jó talajviszonyokat, kiegyenlített, párás klímát kedvel. Hidegebb teleinken főként a fiatal növények fagyérzékenyek.

Származási hely: Nyugat-Ázsia, Európa erdeiben aljnövényként honos.

Egyéb: Nagyon alakgazdag faj, ami a növénynemesítők érdeme. Különböző levélzetű és termésszínű fajtáit szaporítják. Kártevője nem ismert, lombját az erős fagyok károsíthatják.

Felhasználása: Dísznövényként ültetik intenzíven fenntartott parkokba, kertekbe. Védett fekvésbe javasolható telepítése. Jól nyírható, ezért alakfákat is nevelnek belőle. Terméses ágát a virágkötők különösen karácsonyi koszorúk készítéséhez kedvelik.

Helyi jelentősége: Városunk közterületein előforduló képviselőit számon tartjuk. A Vasmű u. középső szakaszán áll egy tömött lombzatú idős

növény, melynek párja az Építők útján díszlik. A Római krt. négyemeletes épületei között is megbújik egy szépen fejlődő egyed. Ritkasága folytán fokozott figyelmet érdemel. Különleges lombzata miatt védett fekvésben nagyobb előfordulási gyakorisága javasolható.

24 Tamariskafélék

(Tamaricaceae)

Gyors növekedésű, vékony vesszőjű cserjék, kistermetű fák, apró, pikkelyszerű levelekkel. A mérsékelt és a szubtrópusi éghajlati öv találkozásánál, száraz, homokos, szikes területeken őshonosak. Fénykedvelők és sótűrők. Virágaik négy- vagy ötagúak, rózsaszínűek.

Keleti tamariska *Tamarix tetrandra* (Pall.)

Jellemzése: Közepes méretűvé fejlődő, bókoló ágrendszerrel nevelő, eredeti élőhelyén örökzöld lombosított fa. Levélzete a hajtásokhoz simul, pikkelyszerű lombja élénkzöld. Virágai a vesszők teljes hosszában a lombfakadás előtt áprilistól nyílnak. Virágzáskor az egész növény rózsaszínbe borul. Termése kúp alakú, zöldesfehér színű rekeszes tok. Vesszői sötét vörösbarnák, kérge idősebb korában repedezetté válik.

Származási hely: Délkelet-Európa felsívatagos, szikes területei.

Egyéb: Sokfelé ismerik *korai*, illetve *kerti* tamariskaként. Tudományos elnevezése a pireneusi Tamaris folyó nevéből ered.

Felhasználása: Utak mellett nyírott sövényként gyakran találkozhatunk vele. Intenzív tavaszi virágzása miatt parkokban, kertekben láthatjuk. Az Alföld szikes területein szél elleni védelem céljából az egyedüli alkalmazható faj.

álló felkopaszodott törzsű tamariskafák.

Helyi jelentősége: Városunkban jellemzően alacsonyan nyírott sövényként fordul elő. Visszametszés nélkül közepes termetű, görbült törzsű, kecsesen visszahajló lombosított fává fejlődik, mely intenzív színfolt a tavaszi időszakban. Mint például az Apáczai Cs. J. utcában, vagy a Vasmű u. középső szakaszán